

*Козирь Д. В.,**аспірант кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ: ВЛАДА, СУСПІЛЬСТВО ТА ДЕМОКРАТІЯ

Анотація. Стаття присвячена вивченню функціонування конституціоналізму в екстремальних умовах та його реакції на таких умовах, крізь призму взаємовідносин установчих і створюваних сил під час кризи. Сучасний конституціоналізм базується на принципі обмеження публічної влади для захисту прав людини, а використання надзвичайних повноважень у звичайних обставинах є прямою загрозою конституційним принципам. Тому дослідження подвійності нормальних і екстремальних умов зводиться переважно до вивчення умов існування конституціоналізму, умов легітимності соціальної влади в демократичному суспільстві. Тому виникають запитання: які інструменти має конституційна система для захисту від екстремальних умов; які існують гарантії проти конституційних поправок перед обличчям моральної розпусти; за яких умов вади конституційного ладу можуть призвести до здійснення основної установчої влади; коли аболіціоністський рух виникає з точки зору конститутивної теорії влади; чи є надзвичайні закони частиною конституційної системи чи окремим надзвичайним правовим режимом, у якому норма загального права призупинена? Дослідження надзвичайних ситуацій у правовому дискурсі розглядало правові режими надзвичайних ситуацій або особливих революційних ситуацій. У статті пропонується відійти від поняття воєнного та надзвичайного стану як офіційних законів, оскільки питання екстремальних умов є ширшим і складнішим. Поняття екстремальних умов нерозривно пов'язане з поняттям «нормальності», яке означає, що ці умови вважаються подіями, що виходять за рамки нормальних подій або очікуваної поведінки. Загальна парадигма взаємозв'язку між екстремальними та нормальними умовами полягає в тому, що нормальні умови є правилом, а екстремальні – аномальними. У цьому сенсі категорія нормальності виступає як спростовна гіпотеза. В онтологічному сенсі екстремальні умови є підставою для відхилення загального та потужного припущення нормальності. Гносеологічно це означає, що офіційного рішення про запровадження надзвичайних заходів недостатньо – мають бути доведені обставини «надзвичайної ситуації», «надзвичайного стану», «воєнного стану». У статті робляться намагання зрозуміти допомогу цієї політичної спільноти. Інструменти для наявних або таких, що надають можливості охарактеризувати стан як адаптацію.

Ключові слова: конституціоналізм, конституційний лад, екстремальні умови, влада, суспільство, демократія, праворозуміння, виборче право, моделі пристосування, моделі перетворення, прерогативні повноваження, презумпція нормальності, монізм і дуалізм надзвичайних режимів.

Постановка проблеми. Якщо ми подивимося на історію становлення конституційного устрою кожної демократичної країни світу, то неминуче прийдемо до висновку, що «між кон-

ституційністю та кризою існує чіткий і нерозривний зв'язок, а конституції є на величезній території. більшість країн, які були прийняті, скасовані або серйозно змінені в умовах екстремізму, їх конституції були прийняті в умовах кризи».

Стан дослідження. Дослідження окремих проблем конституціоналізму в екстремальних умовах займалися такі вчені, як М. Козюбра, М. Костицький, В. Лемак, О. Марусяк, А. Мелешевич, М. Савчин, В. Шаповал, С. Шевчук та інші науковці й практики.

Мета статті полягає у з'ясуванні конституціоналізму в екстремальних умовах: влада, суспільство і демократія.

Вклад основного матеріалу. Друга світова війна, яка призвела до «... переосмислення ідеї конституції та конституціоналізму у повоєнний період є наслідком цієї глобальної соціальної катастрофи став безпосередній постмодерністський конституціоналізм». На зміну конституції як тексту (конституції самогубства) приходять уявлення про «... конституційні цінності та принципи та концепцію прав людини як неподільних (індивідуальних за природою людини), рівних (однакових для всіх) і general (commonaction) з'являється замість концепції прав людини як політичного проекту Французької революції, яка пов'язувала такі права з громадянством, приналежністю до політичної спільноти». Нові конституції є стабільною основою конституційної структури, яка має протистояти періодам кризи та політичної нестабільності, вони приймаються та розглядаються як документи з невизначеним терміном дії. Для цього конституційні тексти передбачають «механізми реагування на надзвичайні ситуації, зокрема умови та порядок введення воєнного та надзвичайного стану. Не є винятком і Конституція України. Вона народилася в умовах «політичної кризи 1995–1996 років і витримала випробування справді революційними ситуаціями 2004 та 2014 років. Він передбачає можливість запровадження особливих правових режимів воєнного та надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації». Внутрішній конституціоналізм виник «не з 28 червня 1996 р., а відродився значно пізніше. Квазіконституціоналізм радянського періоду суттєво вплинув на складові світогляду суспільного праворозуміння та деформував уявлення про владу, суспільство та людину». Фактично всі без винятку конституції УРСР головним чинником визнавали владу чи державу, якою офіційно керував пролетаріат, а фактично – представники партійної номенклатури. Тогочасні державні інститути не відповідали гуманним цінностям цивілізованого конституціоналізму.

Конституція України містить кращі традиції українського державного устрою попередніх років і століть, «аспекти античної філософії, римського та європейського права, християнського вчення, політико-філософського вчення основоположників ліберальної ідеології та демократичного правління».

Конституційною основою є цінності та принципи, спрямовані на захист прав людини. Питання дослідження «зародження та перспектив вітчизняного конституціоналізму порушується, насамперед, з призми аналізу системи «влада-суспільство-демократія», враховуючи необхідність огляду та узагальнення наявних теоретичних напрацювань. Їх практичну реалізацію та відповідні перспективи у цій сфері цього року, коли маємо «важливі ювілейні дати в історії українського державотворення – 30-ту річницю прийняття Верховною Радою України Акта проголошення незалежності України (ВРУ), 30-річчя першого всеукраїнського референдуму щодо схвалення прийнятого Закону, відзначення чверті річниці прийняття 2-го проекту Конституції України» [2, с. 82–83].

Позитивному результату в геополітичному аспекті «1991 року сприяла національна єдність на основі самобутньої культури, наявність спільних ознак народження нації та прагнення до здобуття суверенної та незалежної держави». Від початку проголошення незалежності держава Україна формувалася на основі філософії балансу ідей і поглядів, а не виключення. Варто сказати, що час змін став постійним не лише для українського суспільства, а й для всього світу. Проте, «проблемні аспекти державотворення були досить специфічними для науки, політики і практики і вимагали комплексного вирішення. Влада, суспільство і демократія в класичному теоретико-правовому розумінні перебувають у системному взаємозв'язку і завдяки формуванню надійних державних інститутів, зміцненню правової культури, охороні та примноженню кращих традицій не лише суспільно співіснують, а й створюють цінності, а також прогресивний розвиток».

Сучасний український конституціоналізм «зазнає певних змін в умовах воєнної обстановки, а об'єктивні військові загрози зумовлюють зміни його практичної парадигми. По-перше, це зміна нормативної бази конституційного ладу при незмінності Конституції України. По-друге, це зміни конституційного функціонального механізму, тобто: зміни системи, повноважень і функціонального спрямування державних органів; тимчасове обмеження прав і свобод людини і громадянина при визначенні переліку основних (конституційних) прав і свобод особи, які не можуть бути обмежені; застосування спеціальних (надзвичайних) організаційно-правових засобів забезпечення, охорони та охорони прав людини в умовах війни. По-третє, існує потреба у вдосконаленні світоглядної складової конституційного змісту – конституційно-правового виховання в напрямі піднесення національної ідеї, національної самосвідомості та збереження національної стабільності українців» [3, с. 12]. Водночас, «...сучасна парадигма українського конституціоналізму включає константи, які залишаються незмінними в будь-яких екстремальних умовах, у тому числі й в умовах війни, тобто цілеспрямованість (забезпечення прав і свобод людини) та принципи сучасного українського конституціоналізму, які відповідають загальнолюдським та європейським цінностям» [3, с. 12].

Загалом у кризовий період конституційна структура, конституційні права і свободи стають дуже вразливими. Кризи, як екстремальні стани, є періодами моральної паніки, оскільки в цей час зростає ризик прийняття нераціональних рішень.

У багатьох випадках руйнування конституційного ладу і встановлення нового конституційного ладу «відбуваються саме в кризові періоди, що передують акту творення. Такі кризові періоди не завжди характеризуються революційною ситуа-

цією, але встановлені органи влади та конституційні механізми реагування на надзвичайні ситуації можуть бути неефективними або неспроможними ліквідувати кризові явища (політичні, економічні, соціальні, екологічні тощо)». Тому виникають питання про те, які гарантії має конституційна структура проти внесення змін до конституції в умовах моральної паніки; за яких умов можливі вади конституційного устрою можуть призвести до реалізації основної організаційної влади; коли відбувається акт порушення з точки зору теорії організуючої влади; чи є надзвичайні режими частиною конституційної структури чи окремого надзвичайного правового порядку, який після його запровадження діє як звичайний правовий порядок?

Щоб відповісти на це запитання, необхідно відійти від інституційних рамок правових систем воєнного та надзвичайного стану, оскільки наявність надзвичайного (екстремального) стану є фактом, а не законом. Зазначені режими є «лише одним із засобів реагування на виникнення таких ситуацій (тобто не є єдиним способом реагування), і його використання залежить від відповідного рішення посадової особи чи органу влади, які передбачені Конституцією та відповідним законодавством, тобто за раціональним вибором, який не завжди можливий в екстремальних умовах. Ці режими базуються на припущенні, що посадова особа або орган, який приймає рішення, є раціональними, але це припущення дуже слабке на практиці. По-друге, цей інструмент іноді обмежений у плані його використання, не всі можливі надзвичайні ситуації, які можуть виникнути в сучасній ситуації. По-третє, залишається незрозумілим питання про те, як класифікувати надзвичайні режими як частину правової системи держави чи як надзвичайну та тимчасову правову систему, що створюється внаслідок призупинення дії звичайної правової системи».

Поняття екстремальних умов у теорії сучасного конституціоналізму не залежить від нормативного поняття воєнного та надзвичайного стану як офіційних режимів. Адже за загальною концепцією «...надзвичайні режими – це ситуації, які призводять до серйозних порушень політичної системи чи правового порядку, що загрожує їхньому існуванню». Сучасний конституціоналізм ґрунтується на принципі обмеження державної влади для захисту прав людини, а використання надзвичайних повноважень за нормальних умов є прямою загрозою конституційним принципам. Тому поняття екстремальних умов включає всі ситуації, які відрізняють «нормальну» ситуацію від можливих відхилень.

Зазвичай виділяють «три типи екстремальних умов: – пов'язані з насильством або застосуванням сили (воєнний стан, війна, збройне повстання, теракти тощо), – природні та техногенні катастрофи та – політичні чи економічні кризи». Однак така класифікація не дає відповіді на практичне питання, в яких випадках ці умови стають більш суворими для використання відповідних механізмів реагування на надзвичайні ситуації, передбачених конституцією та законодавством, а також спеціальних механізмів, які можуть повернутися до нормальних умов? Межа між нормальним і екстремальним станом дуже відносна, тому що сприйняття нормального знаходиться в постійній динаміці. Відхилення від норми може або зникнути, або перетворитися на сприйняття як нормальне. Однак, «незважаючи на таку невизначеність, поняття екстремальних умов нерозривно пов'язане з розумінням «нормальних» саме в тому сенсі, що ці умови розглядаються як явища, що знаходяться за межами нормального ходу подій або очікуваних дій».

За критеріями наявності та тяжкості надзвичайних станів можна виділити три можливі види діяльності правопорядку: «1) стабільний період, коли матеріальні стандарти, а також процедури та державні інститути, створені для прийняття законів та їх виконання, розроблені та діють у стабільному чи стабільному стані; 2) період дії надзвичайного стану, коли застосовуються спеціальні правила та установи, спеціально розроблені та встановлені заздалегідь, тобто завчасно для ліквідації надзвичайного стану та ліквідації його наслідків; 3) надзвичайний період, коли виникає несподівана криза, а законодавча база, передбачена для надзвичайного періоду, недостатня для вжиття ефективних заходів. Відмінність між першим і другим режимами полягає в інтенсивності, поширеності та географічному охопленні, а між другим і третім – у передбаченні динаміки ситуації та терміновості» [5, с. 23].

З цього співвідношення екстремальних і нормальних умов випливає, згідно з яким «нормальні умови є правилом, а екстремальні – винятком. І як виняток, такі умови обмежені в часі та створюють особливу загрозу для «нормального» процесу життєдіяльності суспільства. Концептуалізація нормальних умов як презумпції означає, в онтологічному сенсі, екстремальні умови для відмови від загальної та сильної презумпції нормальності, яка в юридичному сенсі несе високий тягар доведення, який не пов'язаний з формальними ознаками. Тобто в гносеологічному сенсі це означає, що офіційного рішення про запровадження режимів надзвичайної ситуації недостатньо – потрібно довести реальні ситуації «ненормальності», «надзвичайної небезпеки», «невідкладності»» [1, с. 8].

Другим важливим аспектом такої концептуалізації є те, що «поняття екстремальних умов включає не лише кризові ситуації з заворушеннями, актами насильства, соціальними конфліктами та подібними подіями. Це поняття також включає економічні та соціальні кризи, які можуть мати екстремальний, надзвичайний і непередбачуваний характер». Як показує історія, «екстремальні умови насильства та ненасильства можуть загрожувати фундаментальним принципам конституційного ладу перед обличчям безпосередньої загрози». «У класичній теорії екстремальних умов поділ нормальних і екстремальних умов концептуалізується в трьох вимірах: часовому, просторовому та груповому» [1, с. 8].

Сучасні «екстремальні умови не завжди «відповідають цим трьом вимірам. З точки зору конституційної теорії, визначальною ознакою екстремальних умов є безпосередня, тобто реальна і пряма загроза конституційному устрою» [1, с. 8]. Тому логіка надзвичайних режимів як механізму реагування на такі загрози – захист і захист. Але тут парадокс конституціоналізму проявляється в екстремальних умовах: у таких умовах «короткострокові міркування подолання кризи змушують державну владу нехтувати довгостроковими інтересами у захисті конституційного ладу. Моральна паніка, яка супроводжує екстремальні ситуації, призводить до необґрунтованих або надмірних рішень і заходів, які самі загрожують конституційній структурі». Цей парадокс, по суті, визначив декілька загальних моделей адаптації конституційної структури до екстремальних умов.

Як показує досвід держав, «у відповідь на виникнення екстремальних умов держава може використовувати декілька інструментів: 1) застосування передбачених законом винятків, які встановлюються при настанні надзвичайних обставин. Законодавство зазвичай передбачає спеціальні положення на

випадок надзвичайних обставин; 2) спеціальне тимчасове законодавство (законодавство про захід)» [1, с. 8].

Цей вид законодавства є чи не «найдавнішою формою реалізації повноважень представницьких органів з часів виникнення європейського парламентаризму, завданням якого історично було дати згоду на надзвичайні податки та закони, запропоновані монархом для усунення певної небезпеки; впровадження спеціальних (галузевих) систем залежно від характеру прийнятої надзвичайної ситуації». Ці режими не є «надзвичайним або воєнним станом, а встановлюють окремі системи реагування на конкретні екстремальні умови; запровадження передбачених Конституцією та законодавством режимів надзвичайного чи воєнного стану» [1, с. 8].

Ці чотири типи засобів реагування на екстремальні умови «залежно від особливостей конституційно-правового устрою визначають наступні моделі адаптації конституційного устрою до екстремальних умов: – модель *businessasusual*, тобто звичайна процедура роботи» [1, с. 8]. Ця модель заперечує будь-яку можливість відхилення від нормального режиму діяльності конституційної структури, оскільки матеріальні критерії та процедури прийняття рішень можуть застосовуватися в будь-яких умовах, у тому числі екстремальних. Це «впливає з презумпції повноти та цілісності правової системи, що означає її здатність вирішувати будь-які ситуації, включаючи надзвичайні ситуації; модель законодавчої адаптації ґрунтується на тому, що усунення екстремальних умов може і має відбуватися в рамках конституційно-правового устрою шляхом прийняття відповідних законодавчих актів у звичайному порядку» [1, с. 8]. Іншими словами, «запровадження тимчасового законодавства або спеціальних правил у відповідь на екстремальні умови є частиною загального та звичайного законодавчого процесу» [1, с. 8].

Ця модель наразі є «найпопулярнішою серед сучасних демократій; неороманська модель, яка наслідує республіканську модель військової диктатури Стародавнього Риму, коли в умовах загрози існуванню республіки сенат доручав консулам призначити диктатора з повною владою на певний термін. Іншими словами, римська модель була побудована на чіткому розподілі між звичайним і надзвичайним урядом». Відповідно до неоримської моделі, яка була «реалізована у Веймарській конституції та Конституції Франції 1958 р., при виникненні екстремальних умов глава держави отримує надзвичайні повноваження для подолання надзвичайної ситуації; модель легалізації *postfactum*. Ця модель базується на припущенні про неможливість наперед визначити конкретні критерії за наявності екстремальних умов, враховуючи непередбачуваність таких умов. Згідно з цією моделлю в конституційному устрої в екстремальних умовах не можна надавати додаткові повноваження ні виконавчій владі, ні Президенту, але такі повноваження виникають на підставі конституційного обов'язку захищати державу та державу, організоване суспільство» [4, с. 334–337].

Ці моделі не виключають одна одну. «Конституційний устрій держави може поєднувати елементи цих моделей або дозволяти застосувати будь-яку з них. Згадані моделі регулювання конституційного устрою порушують окреме питання про співвідношення надзвичайних режимів і нормального порядку права. У теорії верховенство права розглядається як ідеальна модель правління, яка визначає рамки здійснення державної влади за нормальних умов» [4, с. 334–337]. Однак, «в екстремальних умовах ця парадигматична концепція не працює.

Конституціоналіст визначає підстави, механізми та процедури введення надзвичайного або воєнного стану, визнає і допускає можливість виникнення ситуацій, які не можуть або не повинні регулюватися загальними конституційними принципами, положеннями чи конституційними нормами» [4, с. 334–337]. За цим узагальненням, яке може здатися самоочевидним, стоять важливі концептуальні питання, які ставлять під сумнів його достовірність. Чи справді верховенства права недостатньо для регулювання надзвичайних ситуацій? Чи становлять надзвичайні режими окремий правовий порядок, запроваджений для заміни звичайного правового порядку, чи вони є лише винятком із того, що передбачено та регулюється звичайним правовим порядком? Чи є надзвичайні умови реальністю, яка автоматично є підставою для введення надзвичайного режиму, чи для цілей правового регулювання їх наявність має бути визнана спеціальним рішенням чи актом компетентного органу державної влади?

У конституційній доктрині можна виділити «... два фундаментальних підходи до поняття надзвичайних режимів, які можна визначити як монізм і дуалізм» [4, с. 334–337].

Представники першого підходу вважають, що суттєвої різниці між конституційним ладом у нормальних умовах і управлінням в екстремальних умовах немає.

Верховенство права вимагає «запровадження таких механізмів у разі екстремальних умов, які б забезпечували захист конституційного ладу, з одного боку, та ефективне повернення до нормального життя, з іншого боку» [4, с. 334–337]. Така концепція надзвичайних ситуацій як ситуацій, які «повинні регулюватися конституційною системою, і надзвичайних режимів як тимчасових винятків, які застосовуються при виникненні попередніх умов, походить від ідеї Гоббса про фундаментальну функцію державної влади, забезпечення *salus populi* (безпека людей)» [4, с. 334–337]. А оскільки безпека є основним принципом управління, конституційна система повинна включати засоби реагування на екстремальні умови. Тому, «виникнення екстремальних умов не змінює правовий порядок, а лише служить підставою для застосування передбачених у ньому спеціальних винятків» [4, с. 334–337].

Представники другої групи виходять з того, що «... конституційний устрій у нормальних умовах ґрунтується на безумовній гарантії прав і свобод особи та поліархічній структурі управління за принципом поділу влади». В екстремальних умовах відбувається тимчасове призупинення дії конституційного ладу, в тому числі прав і свобод особи, і поліархія республіканської системи управління перетворюється на монархію. Іншими словами, в екстремальних умовах нормальна конституційна система призупиняється, а її місце, хоч і тимчасово, займає надзвичайний правопорядок. Така концептуалізація надзвичайних режимів, згідно з якою в екстремальних умовах звичайна конституційна правова система припиняє свою дію і замінюється надзвичайним правопорядком, походить від римського права та його перетлумачення в теорії республіки» [4, с. 334–337].

Але ці два класичні підходи на сьогодні непридатні. «Сучасні екстремальні умови не завжди обмежені в часі та просторі. Сучасні загрози, такі як тероризм, гібридна війна, кіберзагрози тощо, вимагають запровадження надзвичайних заходів, які можуть вимагати одночасного співіснування закону та порядку. По-друге, технологічний і індустріальний розвиток, соціальні зміни та економічні фактори заперечують можливість встановлення заздалегідь визначених правових систем для бо-

ротьби з загрозами, які можуть виникати з них. Засоби змін як форму реагування на екстремальні умови умовно можна поділити на три групи: а) повноваження похідного органу влади, тобто повноваження вносити зміни та доповнення до Конституції в порядку та порядку, передбаченому цим Законом, сама конституція; б) пріоритетні повноваження щодо зміни конституційного ладу поза передбаченими Конституцією порядку і порядку та в) конституційні повноваження щодо руйнування існуючого ладу та запровадження нового. Особливістю останніх двох зрядь змін є те, що вони існують поза правовими рамками поточного правового порядку, у метаправовому порядку, так би мовити, в рамках існування політичного суспільства.

Усі три інструменти є формами реалізації установчої влади» [1, с. 10–12].

Так, «поняття екстремальних умов пов'язане з поняттям «нормальності» саме в тому сенсі, що вони розглядаються як події, які знаходяться поза межами нормального перебігу подій або очікуваних дій. Звичайні «помірні» умови є правилом, а екстремальні – винятком» [1, с. 10–11].

З цієї точки зору «нормальна категорія виступає як спростовна гіпотеза. В онтологічному сенсі ці екстремальні умови стають основою для відмови від загальної та сильної презумпції нормальності, а в юридичному сенсі це встановлює високий тягар доказування, який не пов'язаний з формальними ознаками його наявності чи відсутності рішення про введення надзвичайного режиму. З точки зору конституційної теорії, визначальною ознакою екстремальних умов є оновлення, тобто реальна і пряма загроза конституційному устрою і політичному суспільству. Тому логіка реагування на такі умови – збереження та збереження» [1, с. 8].

Однак, «залежно від того, що є суб'єктом загрози – конституційний устрій чи політичне суспільство – засоби реагування на екстремальні умови можна розділити на дві групи: засоби реформування, які існують в рамках конституційного устрою, і засіб перетворення, предметом якого є сама структура. є конституційним. У сучасній практиці можна виділити три типи засобів пристосування до екстремальних умов: *leges ex ante*, тобто визначені заздалегідь (винятки, передбачені законом, які передбачені Конституцією та законами про надзвичайний і воєнний стан закон), *leges latae*, тобто засоби, які використовуються при прийнятті дії екстремальних умов, відповідно до їх інтенсивності, характеру та загрози, але в рамках, встановлених Конституцією та законодавством (тимчасовим спеціальним законом, спеціальними адміністративними правилами) і *ex post leges*, тобто законодавчі акти, які були прийняті в екстремальних умовах поза межами конституції або законодавства за межами раніше встановленого та визнані законними чи неконституційними після стабілізації ситуації (спеціальні режими сектору)» [1, с. 21].

Засоби змін як форму реагування на екстремальні умови можна поділити на «три групи: повноваження конституційної влади, тобто повноваження вносити зміни та доповнення до Конституції в порядку та порядку, передбачених Конституцією; пріоритетні повноваження щодо зміни конституційного ладу поза передбаченими Конституцією порядку і порядку та конституційні повноваження щодо руйнування існуючого ладу та запровадження нового» [1, с. 14].

Особливістю останніх двох зрядь змін є те, що «вони існують поза правовими рамками поточного правового порядку,

у метаправовому порядку, так би мовити, в рамках існування політичного суспільства. Так, всі важливі поняття сучасної теорії держави є теологічними поняттями не лише через історичне формування, під час якого вони були перенесені з теології в теорію держави, завдяки чому, наприклад, великий Бог став великою силою» [1, с. 16].

Законодавець, а й визнати те, що «необхідно для соціологічного розуміння цих понять відповідно до їх системної структури». Надзвичайна ситуація в законі аналогічна диву в теології. Тільки розглянувши цю аналогію, можна «оцінити розвиток філософських уявлень про державу в останні століття. Ця аналогія з теологічними поняттями дива є дуже актуальною для концептуалізації екстремальних умов у конституційному праві. Оскільки теологія чудес є основою християнської віри, теорія екстремальних умов визначає основу існування конституціоналізму, умови легітимності державної влади в демократичному суспільстві. Екстремальні стани – це відхилення, відхилення від «нормального», що відбуваються поза встановленими чи наперед заданими рамками конституційної будови. Такі відхилення можуть мати різну інтенсивність, різний рівень загроз і ризиків, різний характер ризику» [1, с. 22].

Таким чином, ступінь, до якого конституційна структура може забезпечити засоби для відновлення нормальних умов і захисту своїх фундаментальних цінностей і принципів, залежить від її самозахисту та стабільності.

Висновки. Комплексний ретроспективний аналіз становлення української держави у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття дозволяє «виокремити специфічні проблемні аспекти становлення української держави та суспільства. Суспільство не може одразу позбутися негативних складових історичної пам'яті та швидко викоринити традиції правової культури, які сформувалися під впливом політичних, інформаційних, економічних, освітніх та наукових чинників. Романтичні мрії про значний ідейно-політичний і правовий стрибок українського суспільства від тоталітаризму до демократії логічно заперечуються реальністю недавнього минулого, а тим більше сьогодення». Адже за роки незалежності «антигуманна ідеологія комуністичного соціалізму глибоко увійшла в правосвідомість і активно жила в гібридній формі». Влада, суспільство та демократія України зараз перебувають у стадії «дозрівання». Інтеграція в західну правову традицію вимагає «комплексного підходу, в якому освіта, наука, політика, медіа працюють у гармонії та розумінні кінцевої мети». У цих умовах норми матеріального та процесуального конституційного права потребують узгодження в надійну систему стабільних, передбачуваних та ефективних механізмів захисту прав, свобод людини і громадянина, спрямованих на утвердження верховенства права.

Література:

1. Водяніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установа і встановлена влада в кризові періоди. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4. С. 8–37.

2. Дурдинець М.Ю. Конституціоналізм у часи змін: влада, суспільство та демократія. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 2. С. 82–90.
3. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. Київ, 2022. № 3. С. 12–22.
4. Різник С. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні. Львів : ЛНУ, 2020. 421 с.
5. Salzberger E. 'The Rule of Law Under Extreme Conditions and International Law: A Law and Economics Perspective', in Thomas Eger, Stefan Oeter, Stefan Voigt eds., *The International Law and the Rule of Law Under Extreme Conditions*. Tubingen : Mohr Siebeck, 2017. P. 23.

Kozyr D. Constitutionalism under extreme conditions: power, society and democracy

Summary. The article is devoted to the study of the functioning of constitutionalism in extreme conditions and its reaction to such conditions, through the prism of the relationship between the establishing and creating forces during the crisis. Modern constitutionalism is based on the principle of limiting public power to protect human rights, and the use of extraordinary powers in ordinary circumstances is a direct threat to constitutional principles. Therefore, the study of the duality of normal and extreme conditions is mainly reduced to the study of the conditions for the existence of constitutionalism, the conditions for the legitimacy of social power in a democratic society. Therefore, questions arise: what tools does the constitutional system have to protect against extreme conditions; what safeguards exist against constitutional amendments in the face of moral turpitude; under what conditions defects of the constitutional system can lead to the exercise of the main constituent power; when the abolitionist movement arises from the point of view of the constitutive theory of power; are emergency laws part of the constitutional system or a separate emergency legal regime in which the common law is suspended? The study of emergencies in legal discourse examined the legal regimes of emergencies or special revolutionary situations. The article proposes to move away from the concept of martial law and state of emergency as official laws, since the issue of extreme conditions is broader and more complex. The concept of extreme conditions is inextricably linked to the concept of «normality», which means that these conditions are considered to be events outside the scope of normal events or expected behavior. The general paradigm of the relationship between extreme and normal conditions is that normal conditions are the rule and extreme conditions are abnormal. In this sense, the category of normality acts as a rebuttable hypothesis. In an ontological sense, extreme conditions are grounds for rejecting the general and powerful assumption of normality. Epistemologically, this means that an official decision to introduce emergency measures is not enough – the circumstances of an «emergency situation», «state of emergency», «martial law» must be proven. The article attempts to understand the assistance of this political community.

Key words: constitutionalism, constitutional system, extreme conditions, power, society, democracy, law of understanding, suffrage, models of adaptation, models of transformation, prerogative powers, presumption of normal, monism and dualism of extraordinary regimes.